

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.52>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ АГРОЕКОЦИДУ

Курман Т.В.,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0632-2487>,
e-mail: reksik9@gmail.com

Курман Т.В. Актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроєкоциду.

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та агроєкоциду в Україні. Акцентовано увагу на тому, що гарантування продовольчої безпеки - одне з основних завдань кожної цивілізованої держави й міжнародної спільноти у сучасному світі. Для України, яка на сьогодні перебуває у надскладних умовах воєнного стану, питання продовольчого забезпечення й подолання негативних наслідків порушення агровиробничих та агрологістичних процесів набувають особливого значення. Ведення повномасштабної війни на території України створює загрози у сфері забезпечення продовольством як для населення нашої держави, так і інших, імпортозалежних від поставок української сільськогосподарської продукції держав.

Досліджено стан сучасного правового забезпечення продовольчої безпеки, проаналізовано новели й визначено проблеми законодавчого врегулювання відносин у вказаній сфері. Сформульовано авторську дефініцію поняття «агроєкоцид». Підкреслено, що на даний час дієвого правового механізму гарантування продовольчої безпеки і відповідальності за агроєкоцид в Україні не сформовано.

Авторка доходить висновку, що надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема формування цілісного механізму правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні, а також криміналізації агроєкоциду як на рівні національного законодавства, так і на міжнародно-правовому рівні. Цей правовий механізм повинен мати спрямування на вирішення конкретних завдань, що відповідають сучасним інтересам і очікуванням громадян, територіальних громад, українського суспільства і держави, зокрема в умовах воєнного стану та агроєкоциду, а також сприяють подальшому вдосконаленню чинного законодавства України, науковому й економічному розвитку, суспільному прогресу, які неможливі

без гарантування продовольчої безпеки держави і сталого розвитку агросфери.

Ключові слова: агроєкоцид, агросфера, екологічна безпека, право на продовольство, продовольча безпека, продовольча криза, сталий розвиток.

Kurman T.V. Current issues of legal support for food security in the context of agroecocide.

The article is devoted to the study of topical issues of legal support for food security under martial law and agroecocide in Ukraine. The author emphasises that ensuring food security is one of the main tasks of every civilised state and the international community in the modern world. For Ukraine, which is currently in extremely difficult conditions of martial law, the issues of food supply and overcoming the negative consequences of disruption of agricultural production and agrologistics processes are of particular importance. Waging a full-scale war on the territory of Ukraine creates threats in the area of food supply both for the population of our country and other countries which are import-dependent on Ukrainian agricultural products.

The article examines the current state of legal support for food security, analyses novelties and identifies the problems of legislative regulation of relations in this area. The author's own definition of the concept of «agroecocide» is formulated. The author emphasises that currently there is no effective legal mechanism for ensuring food security and liability for agroecocide in Ukraine.

The author comes to the conclusion that the problem of forming a holistic mechanism for legal support of food security in Ukraine, as well as criminalisation of agroecocide both at the level of national legislation and at the international legal level, is extremely relevant today. This legal mechanism should be aimed at solving specific tasks that meet the current interests and expectations of citizens, territorial communities, Ukrainian society and the State, in particular in the context of martial law and agroecocide, and also contribute

to further improvement of the current legislation of Ukraine, scientific and economic development, and social progress, which are impossible without ensuring food security of the State and sustainable development of the agricultural sector.

Key words: agroecocide, agrosphere, environmental security, right to food, food security, food crisis, sustainable development.

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань кожної сучасної цивілізованої держави є підтримання належного рівня продовольчої безпеки, тобто стану оптимального забезпечення населення економічно та фізично доступними, якісними і безпечними продуктами харчування, необхідними для підтримання нормальної життєдіяльності організму людини. Зростання чисельності населення нашої планети, нестача продовольства, голод в окремих регіонах Земної кулі, поглиблення екологічної проблеми, кліматичні зміни, опустелення – все це зумовило глобалізацію продовольчої проблеми протягом останніх десятиліть. Недарма подолання голоду було проголошено однією з Глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року, проголошених у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» [1].

Ще більшої актуалізації дана проблема набула внаслідок збройної агресії РФ. Для України, яка на сьогодні перебуває у надскладних умовах воєнного стану, питання продовольчого забезпечення й подолання негативних наслідків порушення агропромислових і агрологічних процесів набувають особливого значення. Знищення внаслідок артилерійських обстрілів сільськогосподарської техніки та інфраструктури, тваринницьких ферм, загибель стад сільськогосподарських тварин, колосальна шкода, завдана ґрунту від вибухів боєприпасів (воронки, хімічне і фізичне забруднення та ін.), мінування полів, блокування портів – все це з самого початку війни створює неабиякі загрози не лише у сфері ведення агробізнесу, але й у безпековій сфері, насамперед, щодо забезпечення екологічної та продовольчої безпеки. Адже аграрний сектор України є єдиним сектором матеріального виробництва й національної економіки, що формує продовольчу безпеку держави й здатен забезпечити населення необхідними продуктами харчування, а промисловість – продовольчою сировиною рослинного і тваринного походження. Одночасно агросфера виступає сферою концентрації екологічного, енергетичного, економічного та соціального інтересів держави.

Особливо загрозливою ситуація стала останнім часом у зв'язку з відмовою РФ від виконання Зернової угоди, цілеспрямованим обстрілом зер-

носовищ, портової інфраструктури, продовольчих ринків у зонах бойових дій і прикордонних районах, порушеннях прав військовополонених і цивільного населення тимчасово окупованих територій щодо доступу до їжі тощо. Це, по-перше, засвідчує використанням РФ тактики «продовольство як зброя», що є порушення норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. А по-друге, дає підстави говорити про агроєкоцид як різновид геноциду, що поглиблює глобальну продовольчу кризу й порушує права людини на продовольство не лише в Україні, але й для населення імпортозалежних від поставок української сільськогосподарської продукції держав, зокрема Азії та Африки.

Викладене зумовлює необхідність дослідження правового механізму забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроєкоциду в Україні.

Метою статті є аналіз чинного законодавства в частині забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та агроєкоциду, визначення проблем і прогалин в регулюванні вказаних відносин, формулювання поняття «агроєкоцид» як правової категорії, а також опрацювання пропозицій щодо вдосконалення чинного національного законодавства у даній сфері.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання правових засад продовольчої безпеки та сталого ведення агробізнесу розглядали у своїх роботах такі вчені, як: О.Г. Бондар, О.В. Гафурова, О.І. Гойчук, Х.А. Григор'єва, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, С.І. Марченко, М.Ю. Покальчук, А.М. Статівка, О.М. Туєва та ін.

Категорія «агроєкоцид» не була предметом досліджень представників аграрно-правової науки. Певним підходам до розуміння поняття «єкоцид» присвячено праці таких науковців, як: Г.В. Анісімова, Г.І. Балюк, В.Л. Бредіхіна, А.П. Гетьман, Г.А. Гончаренко, С.М. Мохончук, В.В. Костицький, М.П. Куцевич, І.І. Карпець та інші.

Незважаючи на достатню кількість публікацій, окремі питання потребують подальшого дослідження. Адже дана проблематика з урахуванням введення воєнного стану, новітніх змін в аграрному та земельному законодавстві, а також в аспекті агроєкоциду предметом окремого дослідження не була, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Викладення основного матеріалу. Агросфера традиційно виступає сферою концентрації цілої низки публічних і приватних інтересів: економічного, продовольчого, екологічного, соціального, безпекового та ін. У ст. 25 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р. [2], закріплено право кожної людини на такий рівень життя, включаючи харчування, який необхідний для підтриман-

ня здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. Саме у сфері аграрно-правового регулювання забезпечується природне право людини на життя і здоров'я, зокрема, в частині права на достатнє, безпечне та якісне харчування.

Гарантування продовольчої безпеки є одним з основних завдань кожної сучасної цивілізованої держави. Саме тому питанням забезпечення продовольчої безпеки присвячено важливе місце в концепціях національної безпеки більшості розвинутих країн, що зумовлює прийняття й розробку відповідних законів, державних стратегій і програм. Приміром, у США Закон «Про продовольчу безпеку» було прийнято ще у 1985 році.

В Україні відсутня спеціальна правова регламентація відносин у сфері гарантування продовольчої безпеки на законодавчому рівні, незважаючи на неодноразові заклики науковців і розробку протягом останніх десятиріч декількох проектів спеціального Закону. Лише з початком повномасштабної війни рф проти нашої держави з новою силою актуалізувалися ці питання. Законодавець вимушено вдався до оперативних кроків на шляху забезпечення продовольчої безпеки: 24 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [3], 12 травня 2022 р. – Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» [4].

Цілком зрозуміло, що прийняті законодавцем нашвидкуруч новели покликані максимально оперативно адаптувати законодавчі вимоги до наявної ситуації і зумовлених нею проблем й, у такий спосіб, запобігти продовольчій катастрофі. Однак вказані кроки не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не враховують потреб євроінтеграційних перетворень, необхідності запобігання продовольчій кризі в умовах воєнного стану та агроєкоциду, про що зазначалося й у попередніх публікаціях [5, с. 124-125]. На брак в Україні законодавчого механізму гарантування рівня продовольчого забезпечення звертають увагу і у спеціальній юридичній літературі [6, с. 30-41].

Відповідно до Глобального індексу продовольчої безпеки [7] Україна, отримавши за даними Держстату України у 2021 році рекордний врожай зернових і олійних культур (107 млн тонн), посіла лише 58 місце, маючи високі показники доступності та якості й безпечності, але значно поступаючись іншим державам у показнику ресурси і сталий розвиток. Цілком прогнозовано, у 2022 році ситуація значно погіршилася у зв'язку з веденням повномасштабної війни на території України: наша держава посіла 71 місце зі

113 можливих, набравши 57,9 бали. Стан забезпечення продовольчої безпеки тільки погіршився. Сьогодні весь світ спостерігає за тим, як ворог нищить аграрний потенціал нашої країни, як внаслідок артилерійських обстрілів знищує зерносховища, блокує морський шлях експорту аграрної продукції, відмовляється виконувати Зернову угоду, як палають в пожежах десятки й сотні га врожаю зернових культур, як порушується право на продовольство військовополонених, цивільного населення тимчасово окупованих територій та територій, де відбуваються активні бойові дії тощо. Все це створює реальну загрозу поглиблення продовольчої кризи як на внутрішньому, так і на глобальному рівнях.

Викладене дозволяє стверджувати, що рф цілеспрямовано й свідомо використовує тактику «продовольство як зброя», що є порушення норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. А також дає підстави говорити про агроєкоцид як різновид геноциду, що поглиблює глобальну продовольчу кризу й порушує права людини на продовольство не лише в Україні, але й для населення імпортозалежних від поставок української сільськогосподарської продукції держав, зокрема Азії та Африки.

Заборону навмисно використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни й порушувати доступ цивільного населення та військовополонених до харчування і води під час збройних конфліктів закріплено на міжнародному рівні (Женевські конвенції про поводження з військовополоненими та про захист цивільного населення під час війни (1949)). Навмисне створення голоду у воєнний або в мирний час відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1988 р.) може визнаватися геноцидом або злочином проти людяності.

У зв'язку з цим, актуалізується питання дослідження агроєкоциду як правової категорії. Дана категорія є новелою аграрно-правової доктрини, досі не дослідженою представниками юридичної науки. Поняття «єкоцид» почало активно використовуватися з 70-х років ХХ століття. У науковий обіг його запроваджено А. Гальфсоном у 1970 році як реакцію на дії США у війні у В'єтнамі, що отримали назву «тактики випаленої землі» - сукупності заходів зі спалення лісів напалмом, забруднення водоймищ і культурного шару ґрунту хімічними речовинами. До того часу цей термін взагалі не вживався, а тим більше не розглядався як злочин, не мав свого закріплення на міжнародному законодавчому рівні. Нині ж низка країн, зокрема Україна, Грузія, Казахстан та ін., у своєму національному законодавстві вже імплементували єкоцид як злочин, надали характеристику всіх елементів його складу і встановили певну юридичну відповідальність за його вчинення [8, с. 355].

У національному кримінальному законодавстві екоцид знайшов закріплення у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу України. Відповідно до ст. 441 ККУ, екоцид – масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Вказаний перелік злочинних дій у ст. 441 ККУ, як ми бачимо, не є вичерпним, проте, на жаль, бракує прямої вказівки на масове забруднення чи отруєння земельних ресурсів, зокрема земель сільськогосподарського призначення, які складають 70% земельного фонду держави і є основним засобом аграрного виробництва. Це при тому, що Конституція України приділяє особливу увагу саме цим ресурсам, наголошуючи у ст. 14, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Криміналізація знищення довкілля на міжнародному рівні на сьогодні стала нагальним питанням. У наукових колах точиться дискусія про необхідність поширення юрисдикції МКС на злочин екоциду, враховуючи серйозну шкоду, яка завдається довкіллю під час збройних конфліктів. Відповідно до ст. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [9] юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, а саме: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) військові злочини; д) злочини агресії. Викликає подив відсутність екоциду у цьому переліку. Адже об'єктом даного міжнародного злочину виступає безпека природи як середовища проживання людини, навіть людства загалом. Й водночас виникає питання: чи включає об'єкт екоциду безпеку агросфери як частини біосфери, придатної для використання у сільськогосподарському виробництві?

Як вбачається, агроєкоцид слід розглядати окремим різновидом екоциду і розуміти як умисне масове знищення чи отруєння об'єктів та ресурсів агросфери (ґрунтів, водойм, лісів, посівів, насаджень і врожаю сільськогосподарських рослин, сільськогосподарських тварин тощо), а також вчинення інших дій, що можуть спричинити агроєкологічну або продовольчу катастрофу.

Дане поняття закладає підстави для розуміння агроєкологічної катастрофи та продовольчої катастрофи як наслідків агроєкоциду. Можна дійти висновку, що агроєкоцид включає, як елементи екоциду, так і елементи геноциду, оскільки мова може йти про спричинення продовольчої катастрофи, голоду і створення таким чином загрози повного або часткового знищення груп населення, націй, народів певного регіону, держави чи світу.

На сьогодні можна вести мову лише про відшкодування шкоди, завданої рф аграрному сектору України, українським аграріям та довкіллю. Однак, шкода завдається не лише матеріальним інтересам і виражається у втраті чи пошкодженні майна, шкода завдається довкіллю як середовищу проживання людини і продовольчим інтересам, причому як населення України, так і світу. Наслідки цієї шкоди відчуватиме не лише теперішнє, але й наступні покоління. Так, вчені визначили, для відновлення зруйнованого 20-ти сантиметрового шару гумусу необхідно від 1500 років і більше. А за наступні 100 років зможе відновитися лише 0,5-2 см [10, с. 66]. Як справедливо зазначає В.В. Носік, війна в Україні заподіює колосальну шкоду сільському господарству й екологічним системам на мільярди доларів, які в умовах воєнного стану об'єктивно не можуть бути компенсовані сільськогосподарським товаровиробникам, селянам, територіальним громадам, державі, Українському народові. Відтак актуальними постають питання щодо розробки законів з питань реалізації ст. 41 Конституції України щодо відшкодування шкоди, заподіяної переліченим суб'єктам внаслідок російської агресії та геноциду і екоциду проти Українського народу, оскільки у нормах чинного земельного, аграрного, природоресурсного, екологічного, цивільного та іншого законодавства ці питання потребують врегулювання [11, с. 33].

Тож цілком обґрунтованою вважаємо пропозицію щодо нагальної криміналізації агроєкоциду як на національному, так і на міжнародному рівні. Це зумовлюється тим, що даний злочин має такі вкрай негативні наслідки для всього людства, як поглиблення глобальної екологічної та продовольчої кризи, знищення об'єктів і ресурсів агросфери в умовах глобального ресурсного дефіциту придатних для ведення сільськогосподарського виробництва ґрунтів, водних та інших ресурсів та ін., і як наслідок – продовольчу катастрофу і голод в окремих державах, регіонах світу чи навіть в усьому світі. Вказані наслідки в умовах глобалізації набуватимуть планетарного характеру й вимагатимуть від міжнародної спільноти вжиття невідкладних заходів для їх подолання, а отже, агроєкоцид слід визнати одним з найбільш тяжких злочинів проти людства й встановити належну відповідальність за його вчинення, як на рівні національного кримінального законодавства, так і на міжнародно-правовому рівні.

Висновки. Таким чином, надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема формування цілісного і дієвого механізму правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні і водночас криміналізації такого злочину, як агроєкоцид. Нормативне регулювання у цій сфері має бути системним і науково обґрунтованим, оскільки

мова йде про гарантування природного права людини на життя в частині права на достатнє, безпечне та якісне харчування. З огляду на це, існує нагальна потреба у прийнятті спеціального Закону «Про продовольчу безпеку України» як основи національного механізму забезпечення продовольчої безпеки, що має бути спрямованим на вирішення конкретних завдань в умовах воєнного стану та агроекоциду, що відповідають сучасним інтересам і очікуванням громадян, територіальних громад, українського суспільства і держави й сприятимуть повоєнному відновленню агросфери, подальшому вдосконаленню законодавства України, суспільному прогресу, які неможливі без гарантування продовольчої безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development: UN General Assembly Resolution (2015). URL: http://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/SD_resolution_NY_2015.pdf (дата звернення: 12.09.2023).
2. The Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html> (дата звернення: 12.09.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 12.09.2023).
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану Закон України від 12 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text> (дата звернення: 12.09.2023).
5. Курман Т.В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 122–126. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/23.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).
6. Коваленко Т.О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20). С. 30–41.
7. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index> (дата звернення: 12.09.2023).
8. Уколова В.О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юрид. наук. електронний журнал*. 2021. № 10. С. 353–356. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2021/92.pdf (дата звернення: 12.09.2023).
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#-Text (дата звернення: 12.09.2023).
10. Курман Т.В. Продовольча безпека: проблеми правового забезпечення в умовах глобалізації і воєнного стану. *Продовольча безпека в умовах сучасних викликів: національно-правовий та міжнародний аспекти*: зб. матер. та тези доп. учасників Дискусійної панелі VI Харків. міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 07 жовт. 2022 р.) / за ред. Т.В. Курман, В.П. Станіславського. Харків: Юрайт, 2022. С. 64–68.
11. Носік В.В. Законодавче забезпечення права на доступ до використання сільськогосподарських земель в умовах воєнного стану як передумови продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 верес. 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 31–34.